

ROZSUDEK

EVROPSKÉHO SOUDU PRO LIDSKÁ PRÁVA

z 6.4.2000

ve věci

Thlimmenos proti Řecku

(publikováno v časopise Přehled Rozsudků Evropského soudu pro lidská práva, ASPI Publishing, č. 4/2000, str. 165.)

Věc Thlimmenos proti Řecku

Čl.9, 14 a 6 odst.1 Úmluvy (svoboda náboženského vyznání, zákaz diskriminace, právo na řízení v přiměřené lhůtě)

Dne 6. dubna 2000 vyhlásil předseda Evropského soudu pro lidská práva v Paláci lidských práv ve Štrasburku rozsudek ve věci Thlimmenos proti Řecku.1)

Soud rozhodoval ve velkém senátu složeném z následujících soudců: L. Wildhaber, předseda Soudu (Švýcarsko), E. Palmová (Švédsko), L. Ferrari Bravo (San Marino), L. Caflisch (Lichtenštejnsko), J.-P. Costa (Francie), W. Fuhrmann (Rakousko), K. Jungwiert (Česká republika), M. Fischbach (Lucembursko), B. Zupančič (Slovinsko), N. Vajicová (Chorvatsko), J. Hedigan (Irsko), W. Thomassenová (Nizozemí), M. Tsatsa-Nikolovska (BJR Makedonie), T. Pantiru (Moldávie), E. Levits (Lotyšsko), K. Traja (Albánie), G. Koumantos (Řecko, soudce ad hoc).

Ke skutkovému stavu

Stěžovatelem je řecký státní příslušník, pan Iakovos Thlimmenos.

V roce 1983 stálý vojenský tribunál (Diarkes Stratodikio) v Athénách, složený z jednoho profesionálního vojenského soudce a čtyř dalších důstojníků, prohlásil stěžovatele, svědka Jehovova, vinným z neuposlechnutí rozkazu tím, že odmítl obléci uniformu v době všeobecné. Tribunál přitom dospěl k názoru, že existují polehčující okolnosti a odsoudil stěžovatele ke čtyřletému odnětí svobody. Dotyčný byl propuštěn po odpykání dvou let trestu.

V červnu 1988 se stěžovatel přihlásil ke státní zkoušce, jejímž účelem bylo jmenování dvanácti účetních expertů (v Řecku svobodné povolání). Stěžovatel se umístil jako druhý ze šedesáti kandidátů. Nicméně v únoru 1989 ředitelství Komory účetních expertů Řecka odmítlo stěžovatele jmenovat s odůvodněním, že byl uznán vinným ze spáchání závažného trestného činu (kakuryima; fr.:crime, ang.: felony).

Stěžovatel se v květnu 1989 obrátil na Státní radu (Simvulio Epikratias), přičemž se dovolával práva na svobodu náboženského vyznání a rovnost před zákonem, jak je zaručují řecká Ústava a evropská Úmluva o ochraně lidských práv a základních svobod. Tvrdil také, že nebyl uznán vinným ze závažného, nýbrž lehčího trestného činu (fr. plimmelima/infraction de moindre gravité/less serious crime). V dubnu 1991 se konalo zasedání třetího senátu Státní rady. V květnu 1991 senát vzhledem k závažnosti otázek rozhodl o postoupení věci plénu. Vyjádřil přitom následující názor. Čl. 10 zákonného dekretu č. 3329/1955 stanoví, že nesmí být jmenován účetním expertem nikdo, kdo nesplňuje podmínky vstupu do státní služby. Dále, podle znění čl. 22 odst. 1 zákona o státní službě nemůže být přijat do státní služby nikdo, kdo byl uznán vinným ze závažného trestného činu. Toto ustanovení nicméně odkazuje na odsouzení vynesena soudy zřízenými v souladu s čl. 87 odst. 1 Ústavy, což není případ stálých vojenských tribunálů; většina jejich členů totiž nejsou profesionální soudci požívající stejných záruk nezávislosti jako jejich civilní protějšky, záruk stanovených v čl. 96 odst. 5 Ústavy. Proto podle senátu odsouzení stěžovatele stálým vojenským tribunálem nemohlo být bráno v úvahu a bylo na místě zrušit rozhodnutí, kterým bylo zamítnuto jeho jmenování.

Plénum Státní rady 11. 11. 1994 rozhodlo, že ředitelství respektovalo zákon, když při aplikaci čl. 22 odst. 1 zákona o státní službě vzalo v úvahu odsouzení stěžovatele za závažný trestný čin. Čl. 96 odst. 5 Ústavy stanoví, že vojenské tribunály budou pokračovat v činnosti jako v minulosti, až do vyhlášení nového zákona, kterým bude změněno jejich složení; avšak tento zákon zatím nebyl přijat. Státní rada dále rozhodla o vrácení věci třetímu senátu k posouzení ostatních aspektů. Rozhodnutí z 11. 11. 1994 bylo přijato většinou soudců. Menšina vyslovila názor, že vzhledem k uplynutí devíti let od vstupu Ústavy v platnost, aniž by byl vyhlášen zákon předpokládaný článkem 96 odst. 5, by existující vojenské tribunály měly nabízet záruky nezávislosti požadované pro civilní soudce. To však nebyl případ stálého vojenského tribunálu v Athénách; mělo tak být vyhověno žádosti stěžovatele o soudní kontrolu.

V říjnu 1995 se konalo nové zasedání třetího senátu státní Rady. V červnu 1996 senát stížnost stěžovatele zamítl s odůvodněním, že odmítnutí ředitelství přistoupit k jeho jmenování nesouviselo s jeho náboženským přesvědčením, nýbrž se skutečností, že se dopustil trestného činu (infraction/criminal offence).

Řízení před Evropskou komisí

Pan Thlimmenos se 18. 12. 1996 obrátil na Evropskou komisi pro lidská práva (dále Komise). Ve své stížnosti tvrdil, že odmítnutí úřadů jmenovat ho účetním expertem kvůli odsouzení za to, že z důvodu náboženského přesvědčení - odmítl obléci uniformu, bylo porušením čl. 9 a 14 Úmluvy o ochraně lidských práv a základních svobod. Také si na základě čl. 6 odst. 1 Úmluvy stěžoval na lhůtu řízení před Státní radou. Komise 12. 1. 1998 stížnost prohlásila za přijatelnou k meritornímu rozhodnutí. V e své zprávě z 4. 12. 1998 vyslovila názor, že: byl porušen čl. 9 ve spojení s čl. 14 Úmluvy (dvacet dva hlasů proti šesti); není nutné se zabývat tím, zda byl porušen čl. 9 Úmluvy braný samostatně

(dvacet jedna hlasů proti sedmi; byl porušen čl. 6 odst. 1 Úmluvy (jednomyslně). Dne 22. 3. 1999 Komise stížnost postoupila Evropskému soudu pro lidská práva (dále Soud).

Řízení před Evropským soudem

Pětičlenné kolegium velkého senátu 31. 3. 1999 rozhodlo, že věc bude projednána velkým senátem (čl. 100 odst. 1 Jednacího řádu).

K předběžné námitce vlády:

Řecká vláda tvrdí, že stěžovatel se mohl vyhnout následkům svého odsouzení zahájením řízení podle čl. 23 odst. 1 a 4 zákona č. 2510/1997. Také mohl požádat o milost podle čl. 47 odst. 1 Ústavy. Vláda nicméně připouští, že i kdyby stěžovateli bylo přiznáno postavení osoby, která v souladu se zákonem č. 2510/1997 odmítla vojenskou službu z důvodu svědomí, nemohl by získat odškodnění za újmu způsobenou odsouzením.

Stěžovatel namítá, že promeškal tříměsíční lhůtu stanovenou čl. 23 odst. 1 a 4 zákona č. 2510/1997, jelikož o ní nebyl informován. V každém případě jsou však podle něj výše zmíněná ustanovení "obskurní" a pouze několik osob, které odmítly výkon vojenské služby z důvodu svědomí, dosáhlo vymazání odsouzení, vynesných v minulosti, z rejstříku trestů.

Soud poznamenává, že i kdyby stěžovatel vyhověl lhůtě stanovené čl. 23 odst. 1 a 4 zákona č. 2510/1997, jeho žádost o zproštění povinnosti sloužit v armádě by byla posuzována komisí, která by sdělila ministru obrany stanovisko k tomu, zda má být stěžovateli přiznáno postavení osoby odmítající vojenskou službu z důvodu svědomí. Ani tato komise ani ministr by nebyli povinni žádosti stěžovatele vyhovět, protože do určité míry měli diskreční pravomoc. Navíc se účastníci řízení shodují v tom, že i kdyby stěžovatel dosáhl vymazání svého odsouzení z trestního rejstříku, nemohl by získat odškodnění za újmu, kterou mu sankce do té chvíle již způsobila. Kromě toho si stěžovatel nemohl být jist, že jeho žádost o milost by byla přijata, a ani za tohoto předpokladu by neměl nárok na odškodnění.

Ať je tomu ale jakkoli, lze se domnívat, že vláda tímto způsobem vznáší předběžnou námitku související se statutem poškozeného ve smyslu čl. 34 Úmluvy, k čemuž Soud poznamenává, že tak neučinila ve stadiu posuzování přijatelnosti stížnosti Komisí. Nic jí v tom však nebránilo, jelikož zákon č. 2510/1997 byl vyhlášen před rozhodnutím Komise. Předběžná námitka proto musí být zamítnuta pro promlčení (viz Nikolova proti Bulharsku, 1999)2).

K čl. 14 ve spojení s čl. 9 Úmluvy:

Soud poznamenává, že stížnost se netýká odsouzení za neuposlechnutí rozkazu. Dotyčný si stěžuje na to, že zákon, který vylučuje jmenování do funkce účetního experta každé osoby, která byla odsouzena pro závažný trestný čin, nijak nerozlišuje mezi osobami, které byly potrestány z důvodu jejich náboženského přesvědčení, a těmi, jichž odsouzení se opíralo o jiné odůvodnění. Dovolává se čl. 14 ve spojení s čl. 9 Úmluvy, které mají

následující znění.

Čl. 14 Úmluvy:

"Užívání práv a svobod přiznaných touto Úmluvou musí být zajištěno bez diskriminace založené na jakémkoli důvodu, jako je pohlaví, rasa, barva pleti, jazyk, náboženství, politické nebo jiné smýšlení, národnostní nebo sociální původ, příslušnost k národnostní menšině, majetek, rod nebo jiné postavení."

Čl. 9 Úmluvy:

"1. Každý má právo na svobodu myšlení, svědomí a náboženského vyznání; toto právo zahrnuje svobodu změnit své náboženské vyznání nebo přesvědčení, jakož i svobodu projevovat své náboženské vyznání nebo přesvědčení sám nebo společně s jinými, ať veřejně nebo soukromě, bohoslužbou, vyučováním, prováděním náboženských úkonů a zachováváním obřadů.

2. Svoboda projevovat náboženské vyznání a přesvědčení může podléhat jen omezením, která jsou stanovena zákony a která jsou nezbytná v demokratické společnosti v zájmu veřejné bezpečnosti, ochrany veřejného pořádku, zdraví nebo morálky nebo ochrany práv a svobod jiných."

Podle vlády čl. 14 není aplikovatelný, protože skutky případu nespádají do působnosti čl. 9. Státní orgány, které odmítly jmenovat stěžovatele do funkce účetního experta, neměly jinou volbu než aplikovat pravidlo, které vylučuje jmenovat do takové funkce každou osobu, která byla uznána vinnou ze spáchání závažného trestného činu. Nemají právo žádat informaci o odůvodnění odsouzení. Všeobecnost příslušného zákona zaručuje jeho neutralitu. Navíc podle vlády tento zákon slouží veřejnému zájmu. Každé osobě uznané vinou ze spáchání závažného trestného činu je zakázán přístup do státní služby a - extenzí - k funkci účetního experta. Tento zákaz musí být absolutní a nemůže být rozlišováno na případ od případu. Vláda poznamenává, že státy mají široký prostor k posouzení, zda má být určitý trestný čin (infraction/criminal offence) kvalifikován jako závažný (crime/felony) nebo má dostat jinou kvalifikaci. Odmítnutím vykonat vojenskou službu beze zbraně v době všeobecné mobilizace se stěžovatel dopustil závažného trestného činu (infraction majeure/serious offence), neboť se pokusil vyhnout důležité povinnosti vůči společnosti a státu, související s obranou, bezpečností a nezávislostí země. Proto sankce nebyla nepřiměřená.

Vláda také tvrdí, že i za předpokladu, kdy by čl. 14 aplikovatelný, existuje objektivní a rozumné ospravedlnění absence rozlišování mezi stěžovatelem a jinými osobami, které byly uznány ze spáchání závažného trestného činu. Je samozřejmé, že každý ortodoxní Řek nebo řecký katolík by také byl vyloučen z možnosti vykonávat povolání účetního experta, kdyby se dopustil závažného trestného činu.

Soud se domnívá, že je vhodné věc posoudit z hlediska čl. 14 ve spojení s čl. 9 z následujících důvodů.

Připomíná, že čl. 14 Úmluvy není nezávislý, jelikož se

vztahuje pouze na užívání práv a svobod přiznaných jinými normativními ustanoveními Úmluvy a Protokolů. Avšak může zasáhnout do hry, aniž by byly porušeny jejich požadavky, a v této míře má autonomní dosah. Aby čl. 14 byl aplikovatelný, stačí, aby skutkové okolnosti sporu spadaly do působnosti přinejmenším jednoho ze zmíněných ustanovení (viz Inze proti Rakousku, 1987).

Soud konstatuje, že stěžovatel nekritizuje rozlišování, která provádějí pravidla upravující přístup k výkonu povolání účetního experta mezi odsouzenými osobami a ostatními. Stěžuje si spíše na to, že při aplikování příslušného zákona není zajištěno žádné rozlišování mezi osobami odsouzenými za trestné činy spáchané výlučně z důvodu jejich náboženských přesvědčení a osobami, které byly uznány vinnými ze spáchání jiných trestných činů. V této souvislosti Soud poznamenává, že stěžovatel patří ke svědkům Jehovovým, pacifistické náboženské skupině, a že nic ve spisu neprotiřečí tvrzení dotyčného, podle nějž odmítl obléci uniformu pouze proto, že se domníval, že mu tu jeho náboženství zakazuje. Podstata argumentu stěžovatele spočívá v tom, že se pokládá za poškozeného diskriminací ve výkonu svobody náboženského vyznání, zaručené čl. 9 Úmluvy, a to proto, že s ním bylo zacházeno stejně, jako s každou jinou osobou odsouzenou za závažný trestný čin, zatímco jeho odsouzení vyplývalo ze samotného výkonu této svobody. Z tohoto pohledu Soud připouští, že "celkové okolnosti" na něž si dotyčný stěžuje - skutečnost, že s ním pro účely jmenování účetním expertem bylo zacházeno jako s osobou odsouzenou za závažný trestný čin, přestože čin, pro nějž byl odsouzen byl důsledkem jeho náboženského přesvědčení - "spadají do působnosti jednoho z ustanovení Úmluvy", totiž čl. 9.

K tomu, aby Soud dospěl k výše uvedenému závěru, nepokládá za nezbytné se zabývat tím, zda odsouzení stěžovatele a pozdější odmítnutí státních orgánů přistoupit k jeho jmenování bylo zasahování do výkonu jeho práv z hlediska čl. 9 odst. 1 Úmluvy. Obzvláště Soud není povinen v projednávaném případě posuzovat otázku, zda - nehledě na znění čl. 4 odst. 3 písm. b) Úmluvy - uložení takových trestů osobám, odmítajícím výkon vojenské služby z důvodů svědomí, může samo o sobě porušit právo na svobodu myšlení, svědomí, náboženského vyznání, zakotvené v čl. 9 odst. 1.

Soud až dosud ve svých rozsudcích konstatoval porušení práva nebýt vystaven diskriminaci v užívání práv přiznaných Úmluvou - zaručeného čl. 14 -, pokud státy bez objektivního a rozumného ospravedlnění zacházely odlišně s osobami nacházejícími se v analogických situacích (viz Inze). Domnívá se nicméně, že to není jediná stránka zákazu diskriminace vysloveného v čl. 14. Právo užívat práv zaručených Úmluvou bez diskriminace je rovněž porušeno tehdy, když - bez objektivního a rozumného ospravedlnění - státy nezacházejí odlišně s osobami, jejichž situace se citelně liší.

Z toho vyplývá, že stížnost dotyčného spadá do působnosti čl. 14 Úmluvy, který je za okolností projednávaného případu aplikovatelný ve spojení s čl. 9.

Dále je třeba posoudit, zda byl čl. 14 Úmluvy dodržen. Podle své judikatury musí Soud nejprve určit, zda skutečnost, že se stěžovatelem nebylo zacházeno jinak než s jinými osobami odsouzenými za závažný trestný čin, sledovala legitimní cíl. V

kladném případě Soud musí ověřit, zda mezi použitými prostředky a sledovaným cílem existoval rozumný poměr (viz Inze).

Soud se domnívá, že v zásadě je legitimním zájmem států vyloučit některé delikventy z výkonu povolání účetních expertů. Je nicméně toho názoru, že na rozdíl od odsouzení za jiné závažné trestné činy odsouzení za odmítnutí obléci uniformu z náboženských nebo filozofických důvodů neukazuje na žádnou nečestnost nebo morální hanebnost, způsobitou snížit schopnost dotyčného vykonávat toto povolání. Vyloučení stěžovatele s odůvodněním, že nemá požadované kvality tedy nebylo ospravedlněné. Soud beze na vědomí argument vlády, podle nějž osoby, které odmítají sloužit své zemi, musejí být potrestány. Poznává nicméně, že stěžovatel odpykal za odmítnutí obléci uniformu trest odnětí svobody. Za těchto okolností se Soud domnívá, že uložení další sankce bylo nepřiměřené. Z toho vyplývá, že vyloučení stěžovatele z výkonu povolání účetního experta nesledovalo legitimní cíl. Soud je tudíž toho názoru, že odmítnutí zacházet se stěžovatelem jinak než s jinými osobami odsouzenými za závažný trestný čin nebylo objektivně a rozumně ospravedlněno.

Je pravda, že podle zákona státní orgány neměly jinou volbu, než odmítnout jmenování stěžovatele. Avšak, na rozdíl od toho, co tvrdí zástupce vlády, tato povinnost žalovanému státu neumožňuje vyhnout se veškeré odpovědnosti z hlediska Úmluvy. Soud nikdy nevyloučil konstatování, že legislativní text může přímo porušovat Úmluvu (viz mj. Chassagnou a další proti Francii, 1999)³). V nyní projednávaném případě se Soud domnívá, že je to stát, kdo přijetím příslušné legislativy - bez zavedení přiměřených výjimek z pravidla vyloučení osob odsouzených za závažný trestný čin z možnosti výkonu povolání účetního experta - porušil zákon stěžovatele nebýt diskriminován v užívání svého práva podle čl. 9 Úmluvy. Soud proto dospěl k závěru, že byl porušen čl. 14 ve spojení s čl. 9 Úmluvy.

K čl. 6 odst. 1 Úmluvy:

Stěžovatel také kritizuje délku řízení před Státní radou - sedm let. Domnívá se, že byl porušen čl. 6 odst. 1 Úmluvy, jehož relevantní část zní:

"Každý má právo na to, aby jeho záležitost byla (...) v přiměřené lhůtě projednána (...) soudem, který rozhodne o jeho občanských právech nebo závazcích (...)"

Podle vlády čl. 6 odst. 1 není aplikovatelný, protože odmítnutí jmenovat stěžovatele bylo správním aktem spadajícím pod veřejné právo. V každém případě věc vyvolávala závažné ústavní problémy. Kromě toho v letech 1991-1994 po mnoho měsíců stávkovali advokáti. Vzhledem k těmto skutečnostem a pracovní zátěži Státní rady je sedmiletá lhůta podle vlády přiměřená.

Soud připomíná, že i když je povolání účetního experta upraveno správním právem, je v Řecku svobodným povoláním. Proto se řízení zahájené stěžovatelem za účelem zpochybnění ve smyslu čl. 6 odst. 1 Úmluvy (viz mj. König proti Německu, 1978).

Soud konstatuje, že řízení před Státní radou začalo 8. 5.

1989, kdy stěžovatel předložil žádost o soudní kontrolu a skončilo 28. 6. 1996, kdy třetí senát Státní rady tuto žádost zamítl. Trvalo tedy sedm let, jeden měsíc a dvacet dní.

Přiměřenost délky řízení musí být posouzena ve světle konkrétních okolností případu, s přihlédnutím ke kritériím zakotveným v judikatuře Soudu: složitosti případu, chování stěžovatele a chování příslušných státních orgánů, stejně jako toho, co bylo ve sporu pro stěžovatele v sázce (viz Laino proti Itálii, 19994). Pracovní spory, k nimž lze počítat spory týkající se přístupu k výkonu svobodného povolání, všeobecně volají po rychlém rozhodnutí (viz Vocaturo proti Itálii, 1991).

Soud poznamenává, že sporem vyvolané právní otázky vykazovaly jistou složitost. Na druhé straně žádné zpoždění nelze přičíst stěžovateli. Naproti tomu existují dvě období nečinnosti ze strany Státní rady v celkové délce téměř tři let. První trvalo od 8. 5. 1989, data zahájení řízení, do 18. 4. 1991, kdy se konalo první jednání třetího senátu Státní rady. Druhé začalo 11. 11. 1994, kdy plénum Státní rady rozhodlo o vrácení věci třetímu senátu, a skončilo 26. 10. 1995, kdy senát vynesl konečné rozhodnutí. Jediné vysvětlení poskytnuté vládou pro tato období nečinnosti je pracovní zátěž Státní rady.

Soud však nemůže toto vysvětlení přijmou. Podle jeho judikatury je na smluvních státech, aby svůj soudní systém zorganizovaly tak, že jejich soudní orgány budou moci každému zaručit právo dosáhnout v přiměřené lhůtě konečného rozhodnutí ve sporu týkajícím se jeho občanských práv a závazků (viz Vocaturo). Ve světle výše uvedeného a s přihlédnutím k tomu, že se řízení týkalo profesionální budoucnosti stěžovatele, se Soud domnívá, že délka řízení neodpovídala požadavku "přiměřené lhůty". Čl. 6 odst. 1 byl tudíž porušen.

Spravedlivé zadostiučinění

Stěžovatel na základě čl. 41 Úmluvy požádal o odškodnění za materiální újmu ve výši 84 140 000 řeckých drachem (GRD) (z toho 17 000 GRD jako odškodnění za ztrátu mzdy, kterou byl údajně postižen v období mezi odmítnutím státních orgánů ho jmenovat a zrušením monopolu Komory účetních expertů) a za morální újmu ve výši 15 000 000 GRD.

Není zpochybňováno, že kdyby nebylo odmítnuto jmenování stěžovatele účetním expertem, pobíral by z této profesionální činnosti mzdu přinejmenším do zrušení monopolu Komory účetních expertů. Soud nicméně také konstatuje, že stěžovatel po toto období nezůstal nečinným. Navíc neprokázal, že výše mzdy, kterou by pobíral jako účetní expert, by převýšila příjmy, jichž dosáhl ve zmíněném období v soukromém sektoru. Proto mu Soud nepřiznává žádné odškodnění za materiální újmu. Domnívá se však, že stěžovatel musel utrpět určitou morální újmu z důvodu porušení jeho práv z hlediska čl. 6 odst. 1 Úmluvy a čl. 14 ve spojení s čl. 9 Úmluvy. Délka řízení u něj vyvolala dlouhodobý pocit nejistoty a úzkosti, pokud jde o možnost vykonávat povolání, které si přál. Kromě toho porušení čl. 14 ve spojení s čl. 9 souviselo s přijetím rozhodnutí týkajících se přístupu dotyčného k výkonu povolání, což představuje ústřední prvek v životních volbách.

Rozhodujíc spravedlivě, Soud stěžovateli přiznává odškodnění 6 000 000 GRD za morální újmu.

Stěžovatel dále požádal o proplacení nákladů řízení před orgány Úmluvy ve výši 6 250 000 GRD.

Výrok rozsudku

Soud rozhodl jednomyslně, že:

1. předběžná námitka vlády se zamítá;
2. byl porušen čl. 14 ve spojení s čl. 9 Úmluvy;
3. není nutno se zabývat tím, zda byl porušen čl. 9 Úmluvy braný samostatně;
4. byl porušen čl. 6 odst. 1 Úmluvy;
5. žalovaný stát musí do tří měsíců stěžovateli vyplatit 6 000 000 GRD za morální újmu a 3 000 000 GRD za náklady řízení; tyto částku budou navýšeny o prostý úrok ve výši 6 % p.a. za období od vypršení uvedené lhůty do vyplacení;
6. žádost o spravedlivé zadostiučinění se v dalším zamítá.

Pozn.:

- 1) Stížnost č. 34369/97.
- 2) Rozsudek č. 73 v čísle 7-8/1999 v Přehledu rozsudků Evropského soudu pro lidská práva.
- 3) Rozsudek č. 68 v čísle 7-8/1999 v Přehledu rozsudků Evropského soudu pro lidská práva.
- 4) Rozsudek č. 58 v čísle 5/1999 v Přehledu rozsudků Evropského soudu pro lidská práva.